

100 let proher a vítězství

O politice a smyslu českých dějin

Jaroslav Bálek

Jaroslav Bálek

100 let proher a vítězství

O politice a smyslu českých
dějin

1. Prolog

Ležím v posteli, dá se říci, že skoro smrtelné, je mi totiž devadesát tři a bilancuji svůj život. Čtu staré noviny a knížky o historii a politice. Tato problematika mě již od mládí zajímala. Teď na ni mám konečně více času.

Jmenuji se Jaroslav Novák a narodil jsem se jen čtrnáct dní před začátkem dvacátého století. Samozřejmě jsem nemohl tušit, co mě vše čeká a co mě bude obklopovat. A to bylo moc dobře, protože kdybych to věděl, pak jsem určitě propadl těžké depresi. Aniž bych prakticky opustil rodné místo, zažil jsem dvě světové války a v jedné z nich dokonce bojoval, jednu studenou válku, popravy, koncentráky, tři velké říše a jejich pád, nastupující čtvrtou říši, klasickou demokracii, fašismus, diktaturu proletariátu, socialismus s lidskou tváří, komunismus a jeho pád, obnovu kapitalismu, rozpad předtím těžce vytvořeného státu. Na jeden lidský život opravdu dost, asi v lidské historii to moc lidí nezažije.

Napadala mě myšlenka Palackého, kterého si občas čtu, že dějiny českého národa jsou v nejednom ohledu poučnější a zajímavější než dějiny mnoha jiných národů. Vyplývá to z toho, že česká země je položena do středu a srdce Evropy, tak i český národ stal se po mnohé věky střediskem, ve kterém se ne bez zápasu stýkaly a jednotily rozmanité prvky a zásady nového evropského života národního,

státního i církevního. Je tu dlouhý spor a vzájemné pronikání živlů římského, německého a slovanského. Když jsem to jako mladík četl, myslel jsem si, že trochu přehání, ale nyní vidím, že měl určitě pravdu.

Pocházel jsem z rodiny se silným národním cítěním spojeným s podporou všeho českého. Vznik Československa byl pro ni velkou událostí, splnění snu předchozích generací. Právě v době výročí jeho vzniku se obvykle zamýšlím, zda to, co jsem zažil, je náhoda anebo je to dáno něčím jiným, Zda existují nějaké zákony nebo zákonitosti historie a politiky a samozřejmě i české historie a české politiky. Je něco relativně stálého a určujícího, opakovatelného a nutného, existují nějaké vnitřní síly pohybu a specifické zákonitosti anebo jde o náhodný, chaotický a neuspořádaný pohyb? Čím více o tom přemýšlím, tak myslím, že takové zákonitosti působí. Palacký a potom i Masaryk stanovili filosofii českých dějin. Kollár, Palacký i Masaryk věřili, že dějiny nejsou nahodilé, ale že se jimi projevuje určitý plán Prozřetelnosti. Ale jak byla tato filosofie ovlivněna vznikem Československa a dvacátým stoletím? Jak by se na to dívali dnes? Často o tom uvažuji. Nevím, jestli se dá hovořit o Prozřetelnosti. Na tu se v dnešní době asi moc nedá. Ale myslím, že nějaké zákonitosti tady jistě existují. Politické vztahy podle mne netvoří nějaký náhodný, chaotický souhrn, nýbrž jsou určitým způsobem uspořádány a také se určitým způsobem vyvíjejí. Vytvářejí ucelený systém, bohatě rozčleněný, který vzniká, vyvíjí se a zaniká, hnán vnitřními skrytými silami Mám za to, že dějiny se opakují stále dokola, nic nového, vše tady již jednou bylo. V tom případě nám pak dějiny a politická mi-

nulost mohou napomáhat tvořit budoucí dějiny a úspěšnou praktickou politiku. A také přemýšlím, zda běh světa někdo řídí, existují snad nějaké skryté skupiny, které to dělají? Ale nepředbíhejme.

V čem lze spatřovat jednotící smysl českých dějin? Ve stýkání, potýkání a pronikání s Němci, jak tvrdil František Palacký, nebo v národní existenci samé a její obhajobě, jak se domníval Josef Pekař, či v univerzální humanitě a demokracii, jak věřil Tomáš Masaryk anebo v touze po svobodě podle Karla Stloukala či v touze po sociální spravedlnosti, jak byl přesvědčen Zdeněk Nejedlý? Anebo v něčem jiném. A mají dějiny vůbec nějaký smysl? Je to smysluplná otázka? Asi existuje něco jako národní povědomí, které se mění vývojem, když jsme byli velmoc a že jsme jí v minulosti skutečně byli, tak bylo jiné než, když že jsme malý stát. Ale je jistě významně ovlivněno tou minulostí. A jak to vše ovlivnil vznik Československa?

2. Rakousko- Uhersko

Narodil jsem se v Karlíně, což byla ves v těsném sousedství Prahy, která byla teprve v roce 1903 povýšena na město. K Praze byl Karlín připojen až v roce 1922. Do té doby se zdálo, jako by o to z jeho strany nebylo moc zájmu, protože o možném připojení se jednalo již v roce 1848, ale karlíňští to nakonec odmítli s odůvodněním, že Karlín je hospodářsky natolik významný, že může existovat samostatně. Skutečně postupně začal fungovat jako soběstačné, prosperující město, s poměrně velkou koncentrací průmyslových závodů s vyspělou technologií, dobrou dopravou, a počátkem dvacátého století patřil k nejmodernějším a architektonicky zajímavým lokalitám.

Narodil jsem se v místě, o kterém mnohem později Ivan Hlas ve svém Karlínu zpíval: Před kostelem pomodlím se k bohu, ať přejdou tyhle temný závratě. V karlínském centrál parku v rohu točí se malá holka na patě, zpívá si typ-ta-dy-da... Tak i já jako malý kluk tam běhal po parku, jakož i na blízkém Vítkově a pravděpodobně si i zpíval, to si už nepamatuji. Možná, že by se dalo souhlasit, že to byl karlínský central park, ale pokud bych měl použít obdobné přirovnání, tak to byl spíše takový karlínský Times Square. Bylo to opravdové centrum Karlína, klíčové místo na krejčovský obchod mých rodičů na tomto centrálním náměstí. Z oken bytu a zároveň

i obchodu byl pěkný výhled na park i na pár metrů vzdálený kostel. Ten byl postaven zhruba padesát let před mým narozením. Důvodem bylo, že katolická víra v Karlíně, který měl tehdy dvanáct tisíc obyvatel, poněkud upadala, a za duchovními službami se muselo docházet k dosti vzdálenému svatému Rochu do vsi, které se tehdy říkalo Volšana, dnes je to kostel v centru Prahy na Olšanských hřbitovech. Z vyprávění starších lidí jsem se dozvěděl, že to byla velká sláva, protože Karlínu se dostalo té cti, že na základní kámen poklepal sám císař František Josef I., což se stávalo málokdy, ten kromě němčiny promluvil i česky. Byl doprovázen dvěma arcivévody a svoji mladou a půvabnou manželkou Sissi.

V Karlíně bylo tehdy poměrně silné národní cítění spojené s podporou všeho českého a odmítání německého. Tak i v naší rodině byla snaha dávat dětem česká jména. Nejstarší syn, jak bylo tehdy zvykem, se jmenoval po otci, a to Vojtěch. A většinou se v těch časech nejen jmenoval, ale také často dědil jeho profesi. Při výběru jména určitě nebylo nepodstatné, že svatý Vojtěch byl pražský biskup, mučedník, mimo jiné autor známé písně Hospodine pomiluj ny a je pokládán za druhého patrona české země hned po svatém Václavovi. Byl prý horlivý propagátor abstinence, což mně osobně zrovna moc sympatické nebylo.

Druhým dítětem byla dcera Marie. Dříve bývalo velmi častým zvykem bez ohledu na jméno matky dávat prvorozeným dcerám jméno Marie.

Ze třetího dítěte chtěli rodiče mít kněze, to byl tehdy pán, ten se měl dobře. Bylo to něco jako později tajemník komunistické strany.

Dali mu proto jméno Bohumír. Trochu paradoxně, ne slovanského Bohumila, u Bohumíra totiž šlo o slovanský překlad německého jména Gottfried, které se překládá jako „mír boží“ nebo „mírumilovný svět“. Ten německý původ si pravděpodobně rodiče tehdy neuvědomili, jinak by to asi určitě byl právě ten Bohumil.

No a já jako nejmladší jsem dostal jméno, které bylo tehdy u české populace velmi oblíbené, a to Jaroslav. Toto jméno je ryze slovanské. Nemá však nic společného se slavením jara, jak se někdy myslí. Neboť slovo jaro vymyslel a vytvořil teprve Jungmann místo do té doby užívané vesny. Pochází ze slova jarý, což v češtině i jiných slovanských jazycích znamenalo bujný, čilý, prudký, také nepoddajný a silný, tvrdý a přísný, činorodý. I proto jej Jungmann použil pro označení ročního období, pro které se to nejvíce hodilo. A to slav neznamenovalo slavení, ale slávu, sílu, moc.

V historii nejslavnější Jaroslav byl patrně Jaroslav Moudrý, který žil v jedenáctém století a byl znám jako sjednotitel a stal se jako velký kníže kyjevský nejmocnějším na Rusi. Jméno bylo rozšířené i ve středověku v českých zemích, známý je třeba neblaze proslulý královský místodržící Jaroslav Bořita z Martinic, kterého dne 23. května 1618 svrhlo na sto českých šlechticů z oken pražského hradu.

Římská církev dříve vyžadovala, aby byla užívána jen jména, jimž odpovídá nějaký světec. Za Jaroslavem však žádný světec nestál a jménu hrozilo proto vymizení. Na jeho opětovný rozmach měl rozhodující vliv Václav Hanka se svým Rukopisem královédvorským, neboť tam se velký hrdina a vítěz nad Tatary jmenoval právě Jaroslav. To i okolnost, že v té době se již na trvání jmen světců

přestalo trvat, mělo za následek, rapidní vzrůst oblíbenosti a uplatnění tohoto jména v polovině devatenáctého století

Byli jsme v rodině tedy čtyři děti, což nebylo tehdy nic neobvyklého. V některých statistikách se uvádělo, že na počátku dvacátého století měla rodina v průměru pět i víc dětí. Ženy rodily větší počet dětí i kvůli vysoké mortalitě. Mnoho žen umíralo při porodu a každé páté dítě se nedožilo prvního roku života. Děti do značné míry sloužily jako pracovní síla zvláště ve venkovských oblastech, kde vypomáhaly v hospodářství. Je zajímavé, že další generace, s již o dost vyšší životní úrovní, měly ale třeba jen jedno dítě. Moje manželka také pocházela ze čtyř dětí. A ty když vyrostly, měly stejně jako já a moji sourozenci většinou jedno maximálně dvě děti.

V Karlíně byly počátkem dvacátého století dvě školy obecné, jedna chlapecká a jedna dívčí. Ano, chlapci a dívky měli ve městech své oddělené školy, na venkově tomu tak nebylo, tam byly společné. Vzdělávání žáků obou pohlaví ve společných třídách jedné školy bylo zavedeno až zákonem v roce 1921. Asi bych rád chodil do třídy s holkami, i kdož ví, kluci v dětství mají přeci jen jiné koníčky. Ale v sousedství se mi líbila jedna holčička, byl jsem do ní platonicky zamilován, vždy jsem vyhlížel, zda náhodou nepůjde po ulici nebo si nebude hrát v parku. Tak by asi bylo moc fajn s ní chodit do jedné třídy.

Školství bylo tehdy pod značným církevním vlivem. To nás dost zasáhlo, vyučování začínalo a končilo modlitbou a po té ranní se ještě šlo společně na mši. Na mše se ale povinně chodilo i v neděli a o svátcích. Vyučováním náboženství mělo být posilováno křesťanské

přesvědčení, to se však většinou mělo dosáhnout suchým memorováním pouček bez působení na rozum a city žáků. Výuka katolického náboženství tak pokrývala celou populaci. Neneslo to však požadované ovoce. Možná, že tady byla určitá analogie s pozdější výukou marxismu- leninismu.

I já byl z křesťanské rodiny a v dětství jsem dokonce ministroval. Církev obvykle kladla na ministranty a jejich výchovu velký důraz, částečně i proto, že předpokládala, že z některých z nich vyrostou noví kněží. To se jim někdy podařilo, i když u jiné církve. Například generální tajemníci komunistické strany Gustav Husák a Karel Urbánek také v dětství ministrovali, a to nebyli nějaké výjimky, ministrováním nebo církevními obřady prošla řada pozdějších relativně vysokých stranických kádrů. Například i sám Stalin původně studoval na kněze a Gorbačovova dcera byla pokřtěna, i když tajně s ohledem na tehdejší situaci. Já měl strach, abych něco nespletl, ale docela mě to bavilo. V oblíbě jsem měl zejména svaté přijímání, kdy jsme potají i chutnávali víno a že bylo opravdu dobré. Rád jsem také chodil na karlínskou věž zvonit na Cyrila, Františka a Marjánku. Z těch zvonů je na věži nyní snad jen Marjánka, možná i František, který byl v první světové válce z věže sňat a v noci odvezen a pak snad po válce z úkrytu zpět vrácen. Zvony a také jiné kostelní cínové předměty byly odebírány z kostelů a kapliček už od počátku války pod záminkou získání barevných kovů na lití dělových hlavních. Zvony často byly z věží shazovány z velkých výšek na zem, takže řada z nich se i poškodila. K tomuto využití zvonového kovu ovšem často ani nedošlo, neboť zábory vyvolaly vlnu odporu, v novinách se

objevují četné články na ochranu a památku zvonů, někteří lidé z vesnic se dokonce pokoušejí zvony ukrýt.

Bylo však zřejmé, že ač se formálně v českých zemích hlásila k římskokatolické církvi naprostá většina obyvatel, dokonce až devadesát sedm procent, bylo to často pouze důsledkem tradice, pohodlnosti či společenské nutnosti. Někteří se možná dokonce obávali, že pokud by nevěřili, mohou přijít do pekla. Značná část věřících však svou víru v praxi vůbec nepraktikovala, nenavštěvovala bohoslužby a nedodržovala rituály. Navíc v Čechách aktivně působila celá řada organizací, které vystupovaly proti katolické církvi jako opoře rakouské monarchie. Vztah k církvi umocňoval i fakt, že vedoucí představitelé národního obrození a českého politického života včetně Masaryka k ní měli chladný, až nepřátelský vztah. Tyto postoje byly dány historickým vývojem, násilným vnucením římského klerikalismu ze strany Habsburků a katolických feudálů. Pokusy o násilnou rekatolizaci po bitvě na Bílé hoře narazily na všeobecný odpor. Roku 1651 byl proveden v Čechách soupis poddaných, aby se zjistil počet nekatolíků. Přes násilnou rekatolizaci se hlásila ke katolickému náboženství sotva jedna pětina všeho obyvatelstva. Byl proto tehdy zvolen postup ještě násilnější, byly páleny české knihy. Například jezuitský kněz Antonín Koniáš se vychloubal, že spálil více než třicet tisíc kacířských knih. Silný úder nekatolickému obyvatelstvu pak zasadil císařský patent Karla VI. z roku 1726, který přikazoval tvrdé a nekompromisní pronásledování osob nekatolického vyznání. Hrozily galeje, bičování, vyhnanství, dlouhé věznění až trest smrti.

Bohatství církve lákalo k sobě zájemce, kteří vstupovali do klášterů a dávali se světit na kněze jen proto, aby měli zajištěný pohodlný život. Tak se kněžími stávali i lidé zcela nehodní Kristova učení a mravně zkažení, čímž vyvolávali proti církvi nenávisť. Podobná situace byla později v období komunismu, kdy se rovněž většina formálně hlásila ke komunismu. Výuka její ideologie byla také odtržena od reálného života. A do strany a jejich funkcí často vstupovali lidé z prospěchářských důvodů. Souvislost s komunismem tady podle mne byla i v tom, že katolická církev si chtěla podrobit světskou moc i krále podobně jako komunistická strana i prezidenty a premiéry. Světská moc se však někdy snažila omezovat moc církve. Ve francouzské revoluci půda kostelů a klášterů byla prohlášena za státní majetek. Duchovenstvo dostávalo od státu plat jako úřednictvo a ztratilo své bývalé velké příjmy. Podobně to bylo s církevním majetkem a vyplácením církve i u nás v období komunismu. Další paralelu mezi církví a komunistickým systémem vidím i v podobné organizaci spočívající v hierarchii organizačních jednotek a ve velkém důrazu na jednotnou násilně zaváděnou ideologii.

No a pokud jde o jídlo, pak z dnešního pohledu to bylo skoro nepředstavitelné. Jedly se hlavně polévky, to byl základ, jak se tehdy říkalo grunt, ta byla skoro každý den. Obvyklá jídla pak byly hrách, čočka, vajíčka, bramborová kaše, knedlíky se zelím, kroupy a s ohledem na to, že mouka a cukr nebyly tak drahé, tak i sladké knedlíky, buchty a šklubánky. K večeři byl často pouze chléb a obvykle jen suchý, výjimečně namazaný máslem. Proto mi dědeček s babičkou říkali, ať si nedávám na chleba moc másla, že se po něm

slepne. No a chleba, ten měl určitou magiku jako boží dar, musel se sníst do posledního drobků, kdepak kousíček vyhodit. Rovněž třeba jablko se muselo sníst úplně celé, samozřejmě i s ohryzkem, snad jen řopka se směla vyhodit. A pátek to byl postní den, to se jídlo dost skromně. Maso se podávalo k jídlu nanejvýše jedenkrát týdně, v neděli, a vždy vařené, aby nebylo, neboť pečené a smažené se trochu smrske, a to si chudí lidé nemohli dovolit. V mase měla velký podíl sekaná, neboť zatímco ve středověku patřila jídla ze sekaného masa k prestižnějším, po rozšíření mlýnků na maso, se mlelo spíše maso horší, a ještě se mísilo s chlebem a strouhankou. Při stolování dostal jako první jídlo s odpovídající porcí muž, jako živitel rodiny, děti přišly na řadu až na konec, dnes je to často zcela opačně.

Můj otec se vyučil krejčovskému řemeslu. Dlouhá léta pracoval v družstvu krejčích, pak si zařídil samostatné krejčovství a v části našeho bytu dokonce i módní salon pro pány a má matka zase parti-ový obchod. Pro nás jako děti to však znamenalo podstatné snížení prostoru. S ohledem na to, že v Karlíně nebydli zrovna nejchudší lidé, šly obchody poměrně dobře, i když si myslím, že název módní salon byl příliš honosný a zcela neodpovídal dnešním představám. Dosti záleželo také na tom, zda byla konjunktura nebo krize, které se tehdy po kratším období pravidelně střídaly. Konjunkturálnímu kolísání nejvíce podléhala právě výrobní odvětví spojená s módou a odvětví vyrábějící v podstatné míře pro export, což bylo oděvnictví a textil. Ovšem ve srovnání s dnešní dobou byl život nepoměrně chudší. Šaty a oděv se v rodinách dědily, přecházely ze starších dětí

na mladší, dosti často se půjčovaly anebo často kupovaly starší, obnošené, a právě proto se rodiče soustředili i na partiové zboží.

Začátkem dvacátého století ve srovnání s dnešní dobou nebyla práce vůbec snadná. Například pracovní doba v továrnách trvala jedenáct hodin denně a v nepřetržitých provozech jedna směna většinou dvanáct hodin. Průmysl se postupně rozvíjel; zvláště byla významná konjunktura v polovině prvního desetiletí, například v roce 1906 bylo v Rakousku–Uhersku založeno okolo dvě stě továren, z toho v Čechách kolem sta. Stejný počet vznikl i v roce 1907. Právě textilní průmysl se v té době dosti rozrostl. Prudký rozmach produkce byl výrazně ovlivněn zvýšením domácí spotřeby, podmíněné dobrou zaměstnaností a velmi dobrými sklizněmi i tím, že větší podniky, které byly dosud orientovány většinou na domácí rakousko-uherský trh, se vlivem určitého postupného poklesu podílu Británie na světovém trhu, začaly více orientovat i na trhy zahraniční, především na Blízký Východ a Balkán.

Značným problémem byla v některých obdobích velká nezaměstnanost, která těsně před první světovou válkou dosahovala dokonce dvaceti až třiceti procent práceschopného obyvatelstva. Lidé nemohli najít obživu, navíc byly i špatné pracovní podmínky a nízké mzdy, a tak nezbývalo nic jiného než odcházet za prací do ciziny. Tam v těchto letech odcházelo z území budoucího Československa v průměru padesát až šedesát tisíc lidí ročně. Po válce byl pak počet Čechů a Slováků usazených v zahraničí odhadován na více než dva miliony. Odcházelo se nejen do Ameriky, ale i do Německa. To byla velká změna proti minulosti, neboť předtím tomu bylo právě

naopak; obrovský úbytek českého obyvatelstva v pobělohorské době vyvolal silné přistěhovalectví Němců, zvláště do pohraničních oblastí, ale i do některých vnitrozemských měst.

No, a my děti jsme se také musely pomalu zamýšlet nad naším budoucím povoláním. Nestarší bratr Vojtěch začal prokazovat nebývalé obchodnické schopnosti, již jako dítě si velmi úspěšné přivydělával příležitostným prodejem různých předmětů. Měl sen, že si zřídí velkou prosperující firmu. Lákal ho především rozvíjející se automobilový průmysl. Svoji šanci viděl zejména v budování garáží a benzinových pump. Tam také později dosáhl úspěchů. Měl velkou vzkvétající akciovou společnost prodávající veškerou auto výzbroj, auto oleje, pneumatiky, akumulátory a podobné zboží.

Sestra Marie, jako ženy v té době, se orientovala na založení a vedení rodiny a k tomu i na ovládnutí účetnictví a kancelářských prací.

Starší bratr Bohumír byl rodiči určen pro kněžské poslání, asi by byl dobrý v tomto povolání, neboť ve škole vynikal výborným prospěchem a učení se patřilo mezi jeho oblíbenou činnost. Býti knězem se mu však nechtělo, asi kvůli celibátu, neboť ženy se mu přeci jenom dosti líbily. Měl touhu býti lékařem, a proto šel studovat medicínu, kde dosahoval velmi dobrých výsledků.

Na mě jako nejmladšího tedy zbylo pokračovat v rodinné textilní tradici, ale vůbec mi to nevadilo, naopak jsem v tom nalézal zálibu. Po vychození obecné a měšťanské školy jsem ve třinácti letech nastoupil coby praktikant k textilní firmě, obchodující látkami, bílým zbožím a hedvábím. Zároveň jsem navštěvoval dvouroční obchodní

pokračovací školu pražského obchodního grémia. Učil jsem se rozeznávat jednotlivé druhy látek, jejich užití a podobné věci, které jsem většinou již znal z domova. Značná část výuky byla věnována obchodu se zaměřením na zvyšování prodejního obrátu. To mě bavilo a měl jsem k tomu i prý talent, říkali o mně, že jsem velmi dobrý obchodník. Cílem bylo zákazníkovi se maximálně věnovat, nabízet mu zboží, a pokud by o ně nejevil zájem, pak mu nabídnout něco úplně jiného. Přesvědčit jej, že co nejlepšího může udělat, je koupit si zboží právě zde, a ne někde jinde. Tady byl rozdíl od prodavačů v domě komunismu, kteří často projevovali o zákazníky naprostý nezájem a působili dojmem, jako by je tito otravovali. Po roce 1989 zase byl návrat k prodeji a mnoho lidí to neumělo. Přišly sem určité prodejní formy jako telefonování, které naší mentalitě moc neseseděly. Po vyučení jsem pracoval až do začátku února 1918, kdy jsem v sedmnácti letech a dvaceti dvou dnech narukoval do války v rakousko-uherské armádě. Mí bratři v té době již byli ve válce, nejdéle nejstarší Vojtěch, který byl ročník 1895 a byl proto odveden již v roce 1915.

Když já narukoval již tři a půl roku probíhala první světová válka. Dne 28. července 1914 vypovědělo Rakousko-Uhersko válku Srb-sku, tento konflikt se již počátkem srpna rozrostl do celoevropských rozměrů. Vypovězení bylo dáno prohlášením Františka Josefa I., Mým národům. Mám ho tady před sebou, schovávám si některé historické dokumenty. Píše se v něm například zkráceně: S nevděkem rychle zapomínajícím nastoupilo království srbské, které od prvního začátku své státní samostatnosti až do nejnovější doby od Mých

předkův a ode Mne bylo chráněno a podporováno, jež před lety nastoupilo cestu otevřené požehnané práce míru v Bosně a Hercegovině rozšířil Svoje vladařská práva na tyto země, vyvolalo toto Moje opatření v království Srbském, jehož práva nižádným způsobem nebyla porušena, výbuchy nevázané náruživostí a nejrozhořčenější nenávistí. Moje vláda užila tenkrát krásného práva strany silnější a žádala v nejkrajnější shovívavosti a dobrotivosti na Srbsku toliko, aby snížilo počet svého vojska na stav míru a slíbilo, že budoucně setrvá na dráze míru a přátelství. Stále výše šlehá plamen nenávisti proti Mně a Mému domu, stále otevřeněji vystupuje snaha nerozlučná území Rakousko-Uherska násilně odtrhnouti. Tomuto nesnesitelnému řádění musí se učiniti přítrž, ustavičná vyzývavost Srbska musí se ukončiti, má-li čest a vážnost Mého mocnářství zůstatí neporušena a jeho státní, hospodářský a vojenský rozvoj býti ušetřen stálých záchvěvů. Srbsko odmítlo umírněné a spravedlivé požadavky Mé vlády a odepřelo dostáti povinností, jichž splnění v životě národův a států jest přirozeným a nutným základem míru. A tak jsem nucen přikročiti k tomu, aby se moci zbraní opatřily nezbytné záruky, které mají zabezpečiti Mým státům pokoj uvnitř a trvalý mír na venek.

Tolik tedy František Josef I. Dnes se tomu možná těžko rozumí, protože čeština a vyjadřování jsou úplně jiné. Občas si toto vyhlášení čtu, zdá se mi zajímavé tím, že Srbové jako Slované se stavěli proti Rakousku-Uhersku a usilovali o samostatnost. Mohli tak být pro nás určitým vzorem. Ovlivňovali tím naši historii, a to nejen v tomto

roce, ale s dalšími Jihoslovany i v pozdějších letech, například v roce 1938, po roce 1945 i v roce 1968, ale o tom až později.

Rakousko, bylo to na den svaté Anny roku 1914, povolalo branče mobilizační vyhláškou k nastoupení do 24 hodin. Všichni prodložovali nástup k posledním hodinám, šli se značnou nechutí, proti svému přesvědčení. V tom byl zcela zásadní rozdíl proti mobilizaci, které jsem se zúčastnil v roce 1938. Příslušníci českého Sokola v Paříži uspořádali ještě v den vyhlášení mobilizace pochod k rakousko-uherské ambasádě, kde strhli její prapor. To vzbudilo zájem médií a upozornilo na českou nespokojenost.

Nechuť k boji byla dána jistě i tím, že František Josef I. byl ze všech Habsburků nejněmečtější. Neměl záliby ani ve vědě, ani v umění, vojenských šatů téměř ze sebe nesvlékl, naprosto neschopný zavésti spravedlnost, neuměl si představit stát bez německé nadvlády a centralismu, neplnil slibů, neznal soucitu. Jeho postoj pak vyvolával reakci, to je zákonité.

Vůbec v této souvislosti často uvažuji o tom, zda světové události jsou řízeny nějakými zákony. Politika přeci nemůže být nahodilá. Jsou její zákony specifické nebo totožné se zákony jiných oblastí? Podle francouzského filosofa a sociologa Comta, jehož myšlenky i život mě dosti zajímaly, jsou všechny vědy, od astronomie přes biologii po sociologii, vědami přírodními. Není jiné skutečnosti než přírodní, vše, co existuje, podléhá zákonům přírodním, hmotná neústrojná příroda stejně jako život lidské společnosti. Všechno je stejně determinováno, zapadá do řetězu příčinnosti, jak fyzikální jev, tak

také mravní, umělecký, myšlenkový čin. A já si myslím, že má pravdu.

Občas přemýšlím o čtyřech Newtonových fyzikálních zákonech. Říká se jim také pohybové zákony. No a politika, to je přeci také pohyb. První je zákon setrvačnosti, který říká, jestliže na těleso nepůsobí žádné vnější síly nebo výslednice sil je nulová, pak těleso setrvává v klidu nebo v rovnoměrném přímočarém pohybu. Platí to i pro politiku? Myslím, že zcela jistě. Druhý je zákon síly: jestliže na těleso působí síla, pak se těleso pohybuje se zrychlením, které je přímo úměrné působící síle a nepřímo úměrné hmotnosti tělesa. A pokud si stejně jako u prvního zákona dosadíme místo tělesa společnost, stát, národ, tak to sedí, že. Čtvrtý zákon superpozice zní, jestliže na těleso působí současně více sil, rovnají se silové účinky působení jediné síly, tzv. výslednice sil, která je rovna vektorovému součtu těchto sil. Důležité jistě v politice, kde každá dílčí síla je dobrá pro celkový úspěch. Těmito zákony se budu zabývat později, ale teď se soustředím na ten třetí. To je zákon akce a reakce, který zní asi tak, že proti každé akci vždy působí stejná reakce. Jinak řečeno: vzájemná působení dvou těles jsou vždy stejně velká a míří na opačné strany. Jestliže těleso jedna působí silou na těleso dvě, pak také těleso dvě působí na těleso jedna stejně velkou opačně orientovanou silou. Síly současně vznikají a zanikají, působení těles je vždy vzájemné. Přitom účinky sil akce a reakce se navzájem neruší. Nelze je sčítat, protože každá z těchto sil působí na jiné těleso. Nejedná se proto o rovnováhu sil. A jak tento zákon působí v politice? Tady je důležité to, že se nejedná o rovnováhu sil. Například z hlediska

Habsburků docházelo na Čechy k dlouhodobému působení silou, šlo tedy o akci, která zákonitě musí vyvolat reakci. Ve fyzice by vznikla reakce hned a ve stejné síle, jako byla akce. Ale je zřejmé, že v politice to tak není. Tady vzniká reakce opožděně a mnohdy s větší silou, než je akce. Obojí je dlouhodobé, akce se může skládat z celé řady dílčích akcí, zrovna tak i reakce z celé řady dílčích reakcí. A tyto dílčí akce i reakce se počítají ve vědomí, postojích a činnostech lidí. Akce vyvolává vzdor, jedna z reakcí byl například revoluční rok 1848. Podobně vznik první světové války byl kromě jiného vyvolán i akcemi a reakcemi mezi Srby a Rakousko-Uherskou monarchií. Tento zákon považuji z hlediska tvorby politiky za důležitý, protože je třeba počítat s tím, že každá politická akce vyvolá jednu i reakci a podle toho volit příslušnou strategii a taktiku. Z výše uvedeného vyplývá, že politické zákony na rozdíl od přírodních vyjadřují vztahy mezi velkými skupinami lidí, a tak jejich projev může trvat dlouhé období někdy i stovky let. V přírodních zákonech je akce a reakce v určité rovnováze, zatímco v politických vztazích má jedna z nich převahu nejdříve akce a potom reakce, není mezi nimi rovnováhy. Kromě nich pak existují podle mého názoru i specifické zákony politiky. Pokusím se některé z nich později zformulovat a v dalším se jimi i zabývat.

3. První světová válka

První světová válka to teda byl zcela neskutečný masakr. Svými rozměry a celkovou nákladností předčila do té doby všechny války v dějinách lidstva. Mám tady před sebou statistiky. V těch si občas rád čtu, protože se tím někdy zjistí těžko uvěřitelné věci. Podle nich počet obyvatelstva zemí zúčastněných na válce byl asi osm set milionů. Do zbraně bylo povoláno přibližně sedmdesát milionů osob, počet mrtvých dosáhl deset milionů, raněných a zmrzačených bylo přes dvacet milionů. Čtenáři, kteří prožili celý život v míru, si to asi jen těžko dokážou představit. Řadu úmrtí vojáků způsobily také šířící se infekční nemoci. Rakousko-Uhersko postavilo do pole devět milionů vojáků, z nichž se více než jeden milion nevrátilo. Počet zúčastněných českých vojáků můžeme pouze odhadnout na jeden milion a čtyři sta tisíc. Do konce roku 1917 padlo podle nejhrubších odhadů na sto třicet osm tisíc českých vojáků císařské armády. To dnes připomíná ve skoro každé vesničce památník s nápisy padlých. A není jich málo, někde to vyhlíží jako by z místních moc mužů nepřežilo. Měl jsem známé, kteří aby si zachránili život, raději dali nohu pod dělo, a tak se dostali z vojny. O nohu sice přišli, ale život jim zůstal. Sám jsem o tom také uvažoval. Hospodářství válčících zemí přinesla válka velké škody. Podle výpočtů byly náklady za všechny války devatenáctého století, počí-

naje napoleonskými válkami a konče rusko-japonskou válkou, které činily dvacet jedna miliardy zlatých dolarů pouhým zlomkem nákladů na první světovou válku, které činily dvě stě osm miliardy zlatých dolarů. Kromě vojáků, bojujících v rakousko-uherské armádě se také menší počet Čechů zapojil do bojů na opačné straně v československých legiích, které se rekrutovaly z dřívějších emigrantů, válečných zajatců a přeběhlíků. Počet oficiálně uznaných legionářů se uváděl na devadesát tisíc, v bojích jich přišlo o život pět a půl tisíce. Nejvíce bylo ruských legionářů okolo šedesáti tisíc, francouzských téměř deset tisíc a italských necelých dvacet tisíc. Rád tato čísla připomínám, protože jsou často slyšet názory, že jsme nikdy nebojovali. Válka byla i ostrým testem pro celou řadu nových zbrojních systémů jako byly kulomet, bojové plyny, první prototypy tanků i nově se rozvíjející letectvo.

V Čechách se během války rozběhly do té doby nevídané politické procesy. V roce 1914 byl zatčen vůdce národně-sociální strany Václav Klofáč, a později byli zatčeni za velezradu a organizování odboje Karel Kramář a Alois Rašín a odsouzeni k trestu smrti. Vykonání trestu se protahovalo, až nakonec smrt Františka Josefa I. znamenala změnu politického kurzu včetně amnestování a propuštění těchto politiků.

Celou válku pokračovaly odvody do armády. Další vojáci byli získáváni jednak rozšiřováním věkové hranice pro vojenskou službu, která se vztahovala na všechny muže mezi 18 a 53 lety věku a jednak opakovanými odvody, což známe ze Švejka, k nim se dostavovali už jednou za služby neschopné prohlášení branci, kteří byli díky sniže-

ným nárokům a přísnějšímu posuzování důvodů neschopnosti zčásti uschopňování. Na začátku posledního roku války tak bylo odvedeno až sedmdesát procent mužů schopných služby, zatímco zbytek pracoval ve válečném průmyslu.

Češi byli nasazeni již do úvodních válečných střetů, a to v bitvě na Ceru. Jejím dějištěm se stala náhorní plošina asi sto kilometrů západně od Bělehradu. Válečná operace začala již dvanáctého srpna 1914 vpádem rakousko-uherských jednotek o celkovém počtu přibližně dvě stě tisíc vojáků na území Srbska. Srbské armádě se podařilo v této bitvě zvítězit a zatlačit rakousko-uherské jednotky zpět. Do bitvy byl také zařazen známý 28. pražský pěší pluk, který se zapsal do historie bitvy tím, že někteří jeho příslušníci odmítli bojovat proti Srbům, jako slovanským bratrům a se skloněnými zbraněmi a za zpěvu písně „Hej, Slované!“ se uprostřed rakouského útoku vydali k srbským liniím. Jejich osud byl tragický, zemřeli. Není však známo, kolik z nich zabily srbské kulky a kolik jich jako dezertéry nechali zezadu zastřelit rakousko-uhersí důstojníci. Památce těchto padlých je na monumentálním pomníku v Tekeriši věnována jedna z pamětních desek, na níž stojí vytesáno: „Ať je i tento kámen svědkem a pokolením zvěstuje o vysokém uvědomění československých bratrů, kteří v rakouském útoku v roce 1914 zahynuli, s písní Hej, Slované na rtech, aniž by vystřelili z pušek, aby se z jejich krve a z krve našich junáků, s kterými zde společně odpočívají, zrodila svoboda naší i jejich vlasti. Sláva mučedníkům 28. pražského pluku.“ Když jsem někdy později sedával v hospodě a došlo na politiku, tak jsem to občas mladším připomínal a dával za určitý příklad, protože

myslím, že v pozdějších letech jsme se ne vždy chovali k Jihoslovanům nejlépe.

Rakousku-Uhersku vypověděla válku také Itálie a došlo tím ke vzniku italské fronty. Na tuto frontu byli ve větší míře nasazováni právě Češi a příslušníci jiných slovanských národů, protože zde nehrozilo takové nebezpečí přeběhnutí jako v Rusku. Boje na Soči na italské frontě jsou největším válečným nasazením českých vojáků v naší historii, do vojenských operací jich sem bylo v letech 1915 a 1917 nasazeno téměř padesát tisíc. A mnoho tisíc jich tam také padlo, někde se mluví dokonce až o několika desetitisících. O tom, jak tito muži bojovali, svědčí skutečnost, že mnohé jejich jednotky vycházely z řady urputných bojů s jednou třetinou svého počátečního stavu. Vytváření souvislé rakousko-uherské obrany na Soči probíhalo za mimořádně složité situace, v níž obrana čelila mnohonásobné přesile. Italská převaha na sočské frontě dosahovala poměru až 10:1, někdy i 15:1. Italská armáda byla po vypuknutí války v roce 1915, pokud jde o její početní stav a výstroj ve výhodě. Všechny její polní síly byly soustředěny na jediné frontě a ztráty mohla rychle nahradit. Intenzitou dělostřelecké palby jsou sočské bitvy zcela srovnatelné se známým Verdunem a těžkosti bojů na horní Soči umocňovalo vysokohorské prostředí. Sočské bojiště je tak ve srovnání se západní frontou považováno za mnohem krutější.

V armádě i doma se začaly objevovat ve zvýšené míře rusofilské nálady. Tradiční slovanské a rusofilské cítění u nás bylo vždy. Tentokrát se navíc umocňovalo zprávami o postupu ruské armády na západ. Rusové v bitvě o Halič postoupili na východní Slovensko a po

bojích na Visle se blížili k severovýchodním hranicím Moravy. Velitelství ruské armády vydalo svolání k národům Rakouska-Uherska, kde se slibovala spravedlnost a právo potlačeným národům monarchie. Proruské sympatie se rychle rozšiřovaly. Vznikala naděje, že Rusové dorazí zanedlouho do Prahy. Tehdy to bylo přání většiny obyvatelstva. Proti Rusku se našim vojákům moc bojovat nechtělo. Někteří odcházeli i do bolševických jednotek. To je i případ Jaroslava Haška, který prošel legiemi i Rudou armádou. Někteří z nich se pak znovu ocitli v bojích jako Češi proti Čechům, v roce 1918 dochází mezi nimi ke krvavým bojům, ale třeba i k popravám českých bolševiků českými legionáři.

V červenci 1917 se uskutečnila na Ukrajině významná bitva u Zborova, ve které se střetli čeští legionáři s rakousko-uherskými jednotkami, v nichž ironií osudu většinu tvořili čeští vojáci 35. plzeňského pluku a jindřichohradeckého pluku. Legionáři, kteří tvořili československou střeleckou brigádu, dokázali zvítězit s velmi slabou výzbrojí, zoufalým nedostatkem kulometů a zcela nedostatečnou výstrojí o síle jen asi tři a půl tisíce mužů nad dobře vyzbrojenou a výborně vyzbrojenou pěší rakousko-uherskou divizí o síle asi pěti a půl tisíce mužů. V bitvě se střetli Češi s Čechy, ovšem ani jedna strana až do vypuknutí bitvy to nevěděla a netušila, že půjde víceméně o boj mezi příslušníky jednoho národa, kteří se osudově, ale zcela náhodně střetli. Bitva měla někdy až bratrovražedný charakter, a to nejen v tom, že stáli Češi proti Čechům, ale jsou zaznamenány konkrétní případy, kdy se jako protivníci potkali bratr s bratrem nebo otec se synem. Předtím Češi proti sobě bojovali snad naposled

u Lipan. Tam to ale bylo dopředu zřejmé. Bylo také rozdílné důsledky těchto bitev. Zatímco bitva u Lipan znamenala konec husitského revolučního hnutí a podle Palackého konec demokracie, tak bitva u Zborova otevřela cestu k naší samostatnosti. U Zborova také tehdy poprvé od dob bitvy na Bílé Hoře, po tři sta letech, bojovalo samostatné české vojsko jako celek, pod svými prapory a za svobodu své vlasti. U velkých národů to není zas až tak neobvyklé, když stojí proti sobě členové jednoho národa se zbraní v ruce, ale v českých dějinách je to unikátní.

Zborovské vítězství mělo i velký politický význam, protože dalo pádný argument pro uznání nároků Čechů a Slováků na svobodný společný stát, a zároveň podpořilo i další rychlé tvoření československého vojska nejen v Rusku, ale i ve Francii a Itálii. Zborov tak měl velký význam pro československou myšlenku samostatnosti a svobody. A zde se projevil jeden z aspektů již dříve zmíněného zákona superpozice, vítězství se stalo jednou z významných součástí vektoru sil působících na vznik Československa.

Mezi účastníky bitvy byla řada osobností, která se později kladně nebo záporně zapsala do historie, například Emanuel Moravec a Radola Gajda. Bojoval tam i Jan Syrový, který pro svou ztrátu pravého oka údajně během bitvy a nošení černé pásky byl nazýván „Zborovský Žižka“. Některé prameny však uvádí, že o oko nepřišel v bitvě, ale ještě před ní v průběhu dělostřelecké přípravy. S bitvou jsou také spojováni hned tři budoucí českoslovenští prezidenti. Zatímco T. G. Masaryk bitvu sledoval z Petrohradu pomocí telegramů a válečných vývěsek, tak Ludvík Svoboda se jí účastnil v poli jako legio-

nář, kde proti němu podle legendy stál na straně Rakouska-Uherska Klement Gottwald, ale jeho účast není příliš jistá, protože podle některých pramenů byl v době bitvy v nemocnici ve Vídni.

V průběhu války docházelo k postupnému podstatnému zhoršování zásobovací situace. Z těchto důvodů byl zaveden přidělový systém na většinu životních potřeb, jako na mouku, chléb, cukr, maso, mléko, uhlí. I restaurace mohly servírovat na osobu jen omezené množství jídla. Ve svízelnější situaci byli zvláště obyvatelé měst, neboť neměli možnost pěstovat ovoce a zeleninu. Ale i obyvatelé vesnic museli státu odvádět část úrody. Byla jim zabavována mouka, obilí, seno i sláma. Ženy a děti musely obdělávat pole samy, a to i přesto, že postrádaly koně i krávy do potahu, které jim zabavila armáda. Obilí se mlelo pouze na povolení, do chleba se přidávala sláma i otruby. Nedostatek potravin způsobil, že se jedli i psy, kočky, veverky, vrány a jiná zvířata. Kvetl černý obchod s potravinami, lidé si snažili zhotovovat skříše, kde schovávali potraviny. Bylo štěstí, že naše rodina měla dost příbuzných na venkově, kteří nám občas něco dali. Katastrofální situace v zásobování vedla i ke vzpourám v Boce Kotorské a Rumburku. Počátkem roku 1918 již byla situace v rakousko-uherské monarchii kritická. Bída, hlad a špatné zásobování se totiž netýkaly jen civilistů, ale i vojáků.

No a já, jako voják měl stravu také pochopitelně dosti mizernou. Ráno čisté kafe, v poledne to bylo lepší, polívka, maso a zelenina, večer zase kafe, a to se opakovalo každý den. Obvykle se fasovalo půl kilogramu chleba na den. Večere bývala po rozkazu v osm hodin a v devět hodin již klid. Výjimkou byl třeba sedmnáctý srpen, to byly

narozeniny rakouského císaře Karla I., to jsme se měli dosti dobře. Dopoledne bohoslužby, na oběd hovězí maso s rajskou omáčkou a bramborami, skopová pečeně s bramborovým salátem a kapustou, polívka, opečený kukuřičný klas, švestkový kompot, káva a víno, večere obdobná.

Byl jsem povolán, mám to tady v plném německém znění, k Infobatterie Regiment N 28, Zug 4, 2 Erste kampkumpanie, Feld-Ersatz-Batterie a Feldartillerie-Brigade v Buck na der Mur. To bylo hezké horské rakouské okresní město, v češtině se nazývalo Bruclau nad Murou, ve spolkové zemi Štýrsko. Leží na soutoku řek Mury a Mürze, na rozhraní Hochschwabu a Lavanttalských Alp, v nadmořské výšce čtyři sta šedesát osm metrů, čtyřicet tři kilometrů severně od Grazu. Nebylo to tam tak nejhorší, Někdy se dalo koupat i v jezeře. Září 1918 bylo velmi teplé. Nejdůležitější bylo, že jsem nebyl na frontě a byl tak na živu.

Dalo se sem tam něco získat i od místních obyvatel, ale bylo to velmi obtížné. Říkalo se, že tyrolští sedláci jsou horší než polští židi. Za peníze se nedalo koupit nic, jediná šance byla naturální výměna, věc za věc, za tabák, kávu nebo cukr se dalo zpravidla získat ovoce nebo látky, těch měli místní dost na výměnu.

Rakousko-Uherská armáda byla složena z mnoha národností, tak například v družstvu se mnou byl i Ukrajinec, který neuměl číst a psát, a tak vůbec neměl tušení, co se doma děje. Na pokoji jsem spal s Bosňákem, který aby přežil a neonemocněl, jedl stále, pokud to jen šlo, česnek. Hrozně smrděl a mně tak zošklivil česnek na celý život, vůbec jsem jej nemohl cítit. Později jsem měl spory se svou manžel-